

Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar*

Şebnem Oğuz**

Giriş

“Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder... Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşer. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelir. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder... İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar... Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler. Burjuva üretim ilişkileri toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratır. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.”

Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz* (1859)

Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz*'deki bu sözleri, Marksist tarih yazımının daha sonra üzerinde en çok tartışılan temel sorunsallarını ortaya koyar. Burada birbiriyle ilişkili üç temel sorunsalın varlığından söz etmek mümkündür. Birincisi, tarihsel dönüşümlerin temel dinamiğinin “üretici güçler ile

* Yazıyla ilgili yapıcı eleştirileri ve önerileri için hakem ve tartışmacılara teşekkür ederim.

** York Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü, doktora öğrencisi.

üretim ilişkileri arasındaki çelişki” olarak tanımlanmasıdır. Bu tanımlama, tarihi öncelikle üretici güçlerin gelişmesinin tarihi olarak ele alan ve Marksist tarih yazımına egemen olan yaklaşıma kaynaklık etmiştir. Bu yaklaşıma göre üretim ilişkilerinin dönüşümü, dolayısıyla farklı toplumsal oluşumların ortaya çıkması ve sönümlenmesi, üretici güçlerin gelişimini kolaylaştırmaları ya da engellemeleri ile açıklanır. O anlamda tarihsel dönüşümlerin açıklanmasında üretici güçlerin üretim ilişkilerine önceliği vardır.

Önsöz'deki yaklaşımın ortaya koyduğu ikinci temel sorunsal ise kapitalizmin kökenlerine ve tanımlanmasına ilişkindir. Bu konuda da Marx'ın şu ifadesi belirleyici olmuştur: "...yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar." Buradaki anlatıma göre, yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri embriyonik halde eski toplumun içinde bulunur. Bu yaklaşımın kapitalizmin kökenlerine ve tanımına ilişkin uzantısı ise şudur: Kapitalizmin nüveleri, feodalizmin içinde zaten mevcuttur. Feodal sistem içinde embriyonik halde varolan kapitalizm, burjuvazinin güçlenerek feodal zincirlerinden kurtulmasıyla birlikte bir sistem halinde ortaya çıkar. Aynı argüman *Komünist Manifesto*'da şöyle ifade edilir: "...burjuvazinin kendisini güçlendirmesi için gerekli üretim ve değişim araçları, feodal toplum içinde yaratılmıştır", bu anlamda "modern burjuva toplumu, feodalizmin çatlakları arasından uç vermiştir" (Marx, 1848).

Üçüncü ve son olarak, *Önsöz*'de bütün toplumların aynı aşamalardan geçtiği ve kaçınılmaz olarak sosyalist aşamaya varacağı varsayılır. Nasıl ki kapitalizm, feodal toplumun bağrında gelişen üretici güçlerin belirli bir aşamaya gelmesiyle ortaya çıkmışsa, sosyalist toplum da kapitalist toplumun bağrında gelişen üretici güçlerin belirli bir aşamaya gelmesiyle birlikte ortaya çıkacaktır. Buradaki anlatımda sınıfsal dinamikler yerine üretici güçlerin gelişimi ön planda olduğu için, farklı toplumların özgün gelişim çizgileri ikinci planda kalır ve sınıf mücadelelerine bağlı olarak biçimlenen olumsal bir tarih anlayışının yerini belirli aşamalardan oluşan evrensel bir tarih anlayışı alır.

Marx'ın *Önsöz*'deki anlatımı daha sonra özellikle Stalinist tarih yazımında etkili olmuştur. Stalinist geleneğin dışında kalan pek çok Marksist ise buradaki modeli mekanik, teleolojik ve tek çizgili olmakla eleştirmekle birlikte, yöntemsel olarak üretici güçlerin üretim ilişkilerine önceliğine dayanan anlayışı benimsemiştir. Söz konusu anlayış, Perry Anderson gibi yapısalcı Marksistlerden Alex Callinicos gibi ortodoks Marksistlere¹ ve Gerald Allan Cohen gibi analitik Marksistlere kadar uzanan geniş bir yelpazede alıcı bulmuştur. Bu anlayışın en köklü eleştirisi ise, 1950'li yıllarda E. P. Thompson'dan, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren de aralarında

1 Bu yazıda, "ortodoks Marksizm" ifadesini, Comninel'in (1987) deyişiyle "Marx'ın metinlerini kendi içlerinde tarihsel materyalizmin ifadeleri olarak ele alan" bütün yaklaşımlar için kullanıyorum. Dolayısıyla burada "ortodoks"luğu reel sosyalizmle kurulan politik ilişki biçimine göre değil, Marx'ın metinleri ile kurulan yöntemsel ilişki biçimine göre tanımlıyorum. Bu anlamda Marx'ın metinlerini *kendi bağlamları içinde* değil, kitabı bir biçimde yorumlayan bütün Marksistleri ortodoks olarak niteliyorum.

Robert Brenner, Ellen Meiksins Wood, George Comninel gibi yazarların olduğu ve “politik Marksizm”² olarak adlandırılan yaklaşımdan gelmiştir. Bu yazıda yukarıda tanımlanan sorunsallara ilişkin tartışmaları tarihsel bağlamları içinde ele alacağım. Öncelikle tartışmanın 1950’lerde ortaya çıkan ilk evresinde temel tarafları oluşturan Tom Nairn-Perry Anderson ve E. P. Thompson’un yaklaşımları üzerinde duracağım. Söz konusu yaklaşımların Marksist tarih yazımındaki etkilerini değerlendirdikten sonra, tartışmanın 1970’lerden itibaren yeniden canlanan ikinci evresinde Brenner, Wood ve Comninel’in katkılarıyla oluşan politik Marksist yaklaşımı ve bu yaklaşıma yönelik eleştirileri tartışacağım.

Tartışmanın İlk Evresi: Nairn-Anderson Tezi ve Thompson’ın Eleştirisi

Marksist tarih yazımına ilişkin yönetsel tartışmalarda, 1950’lerde İngiliz Komünist Partisi’nde yer alan bir grup tarihçinin oluşturduğu “*İngiliz Marksist tarihçileri*” geleneğinin önemli bir yeri vardır. Dobb, Hilton, Hill, Hobsbawm ve Thompson gibi yazarların oluşturduğu bu gelenek, ortak bir teorik ve tarihsel sorunsala sahiptir. Ortak teorik sorunsal, altyapı-üstyapı metaforuna içkin olan ekonomik determinizmin nasıl aşılabileceği; ortak tarihsel sorunsal ise kapitalizmin kökenlerinin ve gelişiminin açıklanmasıdır (Kaye, 1984: 5). İngiliz Marksist tarihçileri, bu iki sorunsal etrafındaki çalışmalarında, Kaye’nin “sınıf mücadelelerinin analizi” olarak adlandırdığı ortak bir tarihsel yaklaşım geliştirmişlerdir. Söz konusu yaklaşımın gelişiminde dönüm noktası ise 1956 yılı olmuştur.

1956’da Sovyetler Birliği’nin Macaristan’ı işgali üzerine İngiliz Komünist Partisi’nden ayrılan E. P. Thompson ve John Saville, partiden ayrılan diğer arkadaşlarıyla birlikte 1957’de *The New Reasoner* adlı dergiyi kurarlar. Derginin amacı Stalinist politikalara karşı sosyalist hümanizmi savunan aydınlara kendilerini ifade etme olanağı sağlamaktır. “*Balinanın Dışında*” adlı makalesinde E. P. Thompson o döneme özgü politik konjonktürü şöyle tanımlar: “Doğuda ve Batıda, yeni bir kuşak, eski dünyanın karamsarlığından ve yeni dünyanın otoriterliğinden eşzamanlı olarak kopup, insan bilincini tek bir sosyalist hümanizm içinde kaynaştırabilecek midir?” (Thompson, 1960: 242) *The New Reasoner* dergisinin çıkışı, bu soruyu yanıtlama çabasının bir parçasıdır. Derginin ilk sayısında Thompson, bu sorunun yanıtının İngiliz tarihinin özgünlüklerinde aranması gerektiğini ileri sürer.

The New Reasoner (NR) dergisi, 1959 yılında aralarında Stuart Hall, Charles Taylor ve Raphael Samuel’in bulunduğu bir grup “Oxbridge” radikalinin çıkardığı *Universities and Left Review* (ULR) ile birleşir, ve Ralph Miliband’ın da katılımıyla birlikte *New Left Review* (NLR) adını alır. İki grup arasında başlangıçtan itibaren ciddi farklar vardır. NR grubunun kökenleri, komünist geleneğin egemen olduğu

2 Devam etmeden önce olası yanlış anlamaları baştan önlemek amacıyla burada “politik Marksizm”in siyasallaşmış Marksist teori anlamında değil, tarih yazımına ilişkin özgül bir Marksist yaklaşıma atfen kullanıldığını belirtmek istiyorum. Söz konusu yaklaşımı daha sonra ayrıntılı olarak açıklayacağım, ancak kavramın Marksist teori ile politik pratik arasındaki ilişkiyle değil, Marksist teorisinin kendi içindeki bir tartışma ile ilgili olduğunu baştan vurgulama gereği duyuyorum.

faşizm karşıtı hareket ile kuzeydeki sanayi bölgelerinde gelişen işçi sınıfı hareketine dayanırken, *ULR* grubu Oxbridge orta sınıf radikalizminin Londra'nın metropolitan kültürü ile kaynaşmasıyla oluşan bir bileşime dayanır. Bu farklılıklar, 1963 yılında Hall ve Taylor'un *New Left Review*'dan ayrılması, derginin kontrolünün Perry Anderson, Tom Nairn ve Robin Blackburn önderliğinde yeni bir gruba geçmesi, Miliband ile Saville'in ise *Socialist Register* adlı ayrı bir dergi çıkarmalarıyla sonuçlanır. Söz konusu süreç “birinci yeni sol”dan “ikinci yeni sol”a geçiş dönemi olarak adlandırılır.

Savaş sonrası dönemde kültürel mücadele sosyalistlerin gündeminde daha öncelikli bir yer kazanır. *Socialist Register* çevresinde toplanan birinci sol, bu durumu işçi sınıfının kültürel dönüşümü yolunda daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği şeklinde yorumlarken, *New Left Review* çevresince temsil edilen ikinci sol ise işçi sınıfının tüketim kültürüyle tümüyle hipnotize edildiğini, bu nedenle devrimci özne olarak aydınlar yönelmek gerektiğini savunur. Böylece ikinci yeni sol, İngiliz kökenli siyasi hareketlerden tümüyle koparak “politika ve ideolojinin özerkliği” sloganına dayanan kıta Avrupası Marksizmini İngiltere'ye ithal etme çabasına girişir. Bu gelişmede en dramatik kopuş noktası ise, ikinci yeni solun kendisini sosyalist hareketin bir bileşeni olarak değil de hareketin kendisi olarak görmeye başlamasıdır. Wood (1995), bunun nedeninin işçi hareketindeki gerilemeden çok akademisyenler arasındaki kuşak farklılığı olduğunu belirtir. İlk kuşağın deneyimlerini oluşturan tarihsel bağlam kapitalist kriz ve faşizm iken, ikinci kuşağın düşünüş tarzı kapitalizmin yükseliş dönemi ve burjuva demokrasisi koşullarında biçimlenmiştir (Wood, 1995: 40). Bu durum, ikinci kuşağın kapitalist yükselişi norm, kapitalist krizi ise istisna olarak görmesine yol açmıştır. 1964 yılında Nairn ve Anderson'un İngiltere'nin krizini kapitalizmin içsel çelişkilerinin bir uzantısı olarak değil de, kapitalizmin genel normundan bir sapma olarak görme çabaları buna dayanır (Wood, 1995: 41).

Anderson'a (1992) göre, sol 1964'de İngiliz kapitalizminin kriziyle karşılaştığında, söz konusu krizi İngiltere'nin tarihsel gelişimi bağlamında ele alan pek az çalışma vardır. Bu nedenle Anderson, Nairn ile birlikte, İngiliz toplumunun kapitalizmin ortaya çıkışından itibaren geçirdiği dönüşümün sistemli bir analizini yapmayı amaçlar. Anderson'a (1992: 2) göre krizin kökenleri İngiliz toplumunun uzun vadeli evriminin ürünü olan toplumsal güçlerin özgün bileşiminde aranmalıdır. Söz konusu arayışta Anderson'un esinlendiği başlıca yazar ise Antonio Gramsci'dir, çünkü “Gramsci kendi kapitalist toplumunun ulusal özelliklerini o toplumda burjuva devriminin aldığı özgün biçime dayanarak açıklayan ilk Marksisttir” (Anderson, 1992: 3). Fransız toplumuna özgü sınıfsal güçleri çözümleyen Sartre ve Almanya'nın gelişmesinin özgünlükleri üzerine yazan György Lukács da Anderson ve Nairn'in esin kaynakları arasındadır. Anderson ve Nairn, Gramsci'nin İtalya, Sartre'in Fransa, ve Lukács'ın Almanya üzerine tarihsel çalışmalarından esinlenerek 1964 yılında *NLR*'da İngiltere üzerine bir dizi makale yayınladılar. Anderson'un

yazdığı “*Günümüzdeki Krizin Kökenleri*” adlı makale, Nairn’in yazdığı “*İngiliz Siyasal Eliti*”, “*İngiliz İşçi Sınıfı*” ve “*İşçi Partisinin Anatomisi*” adlı makalelerle birlikte “Nairn-Anderson tezi” olarak bilinen ve daha sonra E.P.Thompson’ın “*İngilizlerin Özgünlükleri*” adlı yazısında şiddetle eleştirdiği tezi oluşturur.

“*Günümüzdeki Krizin Kökenleri*” adlı makalesinde Anderson’un (1964: 18) temel tezi şöyle özetlenebilir: İngiltere’de burjuva devrimlerinin ilki, en dolayımli ve en az saf olanı gerçekleşmiştir. Bu anlamda İngiliz devriminin üç özgün yanı vardır. Birincisi, başarılı bir kapitalist devrimdir ama toplumsal yapıya neredeyse hiç dokunmamıştır: Fransa’daki burjuva devrimi aristokrasi ile burjuvazi arasındaki savaşıma dayanırken, İngiltere’de burjuva devrimi toprak sahibi sınıfın iki farklı kesimi arasındaki savaşımın ürünüdür; bu nedenle de feodalizmin ekonomik gelişme önüne koyduğu kurumsal ve hukuksal engelleri yıkmakla birlikte temel mülkiyet yapısını dönüştürememiştir. İkincisi, yönetici sınıfın rolünü değiştirmekle birlikte personelini değiştirmemiştir, İngiltere’yi toprak sahibi aristokratlar yönetmeye devam etmiştir. Ve üçüncüsü, devrimin bıraktığı bir ideolojik miras yoktur; ilkel ve Aydınlanma-öncesi niteliği nedeniyle devrimin ideolojisi İngiltere’de evrensel bir gelenek yaratamamıştır.

Anderson (1964: 33) daha sonra Gramsci’yi izleyerek bu şemanın İngiltere’deki hegemonya biçimlerini nasıl etkilediğini tartışır. Anderson’a göre aristokrasinin hegemonyası sınıf bilincinin yer değiştirmesine yol açarak sınıf yapısını kamufle etmiştir. Egemen bloğun hegemonyasının iki temel unsuru ise “gelenekselcilik” ve “ampirisizm”dir. İngiltere’de kapitalist hegemonya işçi sınıfı ile özgün bir biçimde eklenmiştir: İşçi sınıfının gelişkin bir kolektif sınıf bilinci vardır ancak hegemonik bir ideolojisi yoktur. Başka bir deyişle, farklı bir kimliğe sahip olduğuna dair güçlü bir bilinci vardır ama toplumun bütününe yönelik bir dizi hedef ortaya koyamaz, çünkü İngiltere’de burjuvazi proletaryaya evrensel bir ideoloji yerine “faydacılığın öldürücü tohumlarını” miras bırakmıştır: “Miskin bir burjuvazi boyun eğici bir proletarya yaratmıştır” (Anderson, 1964: 35).

Aynı temaya Nairn’in (1964) “*İngiliz İşçi Sınıfı*” adlı makalesinde de rastlanır. Nairn’e (1964: 44) göre, erken doğan İngiliz işçi sınıfı, İngiliz burjuvazisinin tarihsel deneyimini tekrarlamaya mahkûmdur. Öte yandan İngiliz burjuvazisi “iyi bir örnek” oluşturmaz, çünkü Fransız burjuvazisi güçlü ve gerici eski rejime karşı Jakobenezme ve aydınlanmaya gereksinim duymuş iken, İngiliz burjuvazisi politik iktisat ve faydacılıkla sınırlı, dar görüşlü bir aydınlanma üretebilmiştir. Bu nedenle İngiliz burjuvazisi kendi işçi sınıfına Fransız burjuvazisinin kendi işçi sınıfına sunduğu “politik ve genel eğitimi” sunamamıştır. “Jakoben” zihniyetin tam tersi olan “muhalefetçi” bir zihniyet ve “dine düşkünlük”le malul olan İngiliz radikalizmi, “İngiliz işçi sınıfına berbat bir negatif eğitim” bırakmıştır (Nairn, 1964: 48). Dolayısıyla Nairn’e (1964: 53) göre işçi sınıfı İngiliz tarihini “gerçekten tekrar edebilmek” için, burjuvazinin hiçbir zaman olamadığı kadar rasyonel bir sınıf olmak

zorundadır. Ancak bunu başaramayabilir, çünkü sorunu Owenizm ve Chartizm gibi sadece kendi “toplumsal içgüdülerini” yansıtan siyasi programlarla çözmeye çalışmış, 1850’den itibaren de bu eğilimi İşçi Partisi’nin reformizminde somutlanmıştır. Sonuç olarak Nairn, İngiliz işçi sınıfının bu durumdan ancak Marksist teori yoluyla kurtulabileceğini belirtir (Nairn, 1964: 57).

Thompson, “*İngilizlerin Özgünlükleri*” adlı makalesinde Nairn-Anderson tezini şöyle özetler: Nairn-Anderson’a göre İngiliz deneyimi Fransız deneyimiyle karşılaştırıldığında üç önemli noktada yenilgiye uğramıştır. Birincisi, on yedinci yüzyıl İngiliz devrimi erken doğmuştur ve tamamlanmamıştır; bu nedenle İngiltere’de sanayi burjuvazisi tartışmasız bir hegemonya elde edememiştir. Bunun yerini, toprak sahibi aristokrasi ile sanayi burjuvazisi arasında aristokrasinin egemen olduğu bir ittifak almıştır. İkincisi, İngiliz devrimi saf bir devrim olmadığı ve mücadele dini terimlerle yürütüldüğü için, İngiliz burjuvazisi tutarlı bir dünya görüşü geliştirememiş, ampirisizme eğilim göstermiştir. Üçüncüsü, erken doğan burjuva devrimi, işçi hareketinin de erken doğumuna yol açmış, işçi mücadelelerine teorik bir gelişkinlik eşlik etmemiştir. Diğer ülkelerde işçi hareketlerini Marksizm sürüklerken, İngiltere’ye Marksizm çok geç gelmiştir. 1880 sonrasında ise Fabianlık ile birlikte işçi hareketi banal burjuva ampirisizminin bir taklidine yönelmiştir (Thompson, 1965: 247).

Thompson (1965: 251) bu argümanları hem içerik hem de yöntem açısından eleştirir. İçerik açısından Anderson’un İngiliz devriminin “tamamlanmamış bir burjuva devrimi” olduğu tezine karşı, İngiltere’de tarımsal kapitalistlerin deneyiminin kapitalist mülkiyet ilişkilerinin kurulması anlamında olağanüstü derecede tamamlanmış olduğunu ileri sürer. Thompson’a göre İngiltere’de toprak sahipleri ve kiracı çiftçiler on yedinci yüzyıl devrimi öncesine uzanan tarihsel bir süreç içinde “güçlü ve otantik bir kapitalist ağ” oluşturmuşlardır. Yöntem açısından bakıldığında ise, ne İngiliz ne de Fransız devrimi “tipik”tir (Thompson, 1965: 257). Fransız devriminin Jakoben niteliğinde sanayi “burjuvazi”sinin rolünü sorgulayan pek çok tarihsel çalışma vardır. Üstelik Fransız devrimi “model” alınarak İngiltere örneğine uygulandığında, 1832’deki çatışma aristokrasi ile burjuvazi arasındaki bir çatışma olarak görülebilir, ve aristokrasi ile kapitalist toprak sahipleri arasındaki derin farklılık gözden kaçabilir (Thompson, 1965: 258). Oysa Thompson’a (1965: 260) göre 1832’deki çatışmada reformcuların düşmanı aristokrasi ya da tarımsal kapitalist sınıf değil ikincil çıkarlara dayalı kesimlerdir, ve 1832’de kazanan Anderson ve Nairn’in iddia ettiği gibi aristokrasi olmamıştır: 1832’de değişen oyun değil, oyunun kurallarıdır; eski ve yeni burjuvazinin çıkar çatışmalarını düzenleyecek kuralların oluşturulması söz konusudur. Sonuç olarak, Thompson’un Anderson ve Nairn’e yönelik temel eleştirisi Fransız devrimini model olarak almaları, İngiliz devrimini bu modelden çıkarsadıkları kavramlarla anlamaya çalışmaları ve bu nedenle de İngiliz devrimini modelden bir sapma olarak görmeleridir. Thompson’a

göre (1965: 267) bu yöntemsel hata Anderson ve Nairn'in İngiltere'de Protestan ve burjuva demokratik mirasın ve kapsamlı bir ideoloji olarak kapitalist politik iktisadın önemini gözardı etmelerine yol açmıştır.

Thompson'un Anderson ve Nairn'e yönelik bir başka eleştirisi, kapitalizme geçiş sürecinde üretim ilişkilerinin dönüşümü yerine üretici güçlerin gelişimine belirleyici rol atfetmeleri nedeniyle, İngiltere'de işçi sınıfının ancak 19. yüzyılda endüstri devrimi ile birlikte ortaya çıktığını iddia etmeleridir. *İngiltere'de İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963) adlı kitabında Thompson, bu iddiaya karşılık İngiliz işçi sınıfının 18. yüzyıldan itibaren uzun bir tarihsel süreç içinde oluştuğunu gösterir. Bu anlamda Wood'un (1982) deyişle sınıf oluşumu sürecinde "dönüşüm içindeki sürekliliği" vurgular. Thompson'a göre 18. ve 19. yüzyıldaki sınıf oluşumu süreçleri arasındaki süreklilik hem emek sürecinde, hem de muhalefet hareketlerinde gözlemlenebilir. Kaye'nin (1984) belirttiği gibi Thompson'un bu vurgusunun maddi bir temeli de vardır, o da Marx'ın *Kapital*'in ilk cildinde tanımladığı "emeğin formel boyunduruk altına alınması" sürecidir. Thompson, bu süreci ayrıntılı bir biçimde betimleyerek kapitalizme geçiş ve işçi sınıfının oluşumunda endüstri devriminin getirdiği üretici güçlerdeki gelişmenin değil, 18. yüzyıldan itibaren üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün belirleyici olduğunu gösterir.

Buna karşılık Anderson, *İngiliz Marksizmde Tartışmalar* (1980) adlı kitabında Thompson'ı işçi sınıfının oluşumunda endüstri devriminin yol açtığı kopuşu göz ardı etmekle eleştirir. Anderson'a göre Thompson'un yaklaşımındaki temel sorun, işçi sınıfının oluşumunda üretim tarzı, sermaye birikiminin özellikleri, sınıfın büyüklüğü ve kapsamı gibi nesnel faktörlerin rolünü dikkate almaması, özellikle endüstri devriminin emek sürecini nasıl dönüştürdüğü üzerinde durmamasıdır. Ancak Anderson burada emeğin reel boyunduruk altına alınması sürecinden söz etmektedir, oysa Thompson'un amacı tam da bu süreci belirleyici olarak gören yaklaşımlara içkin olan teknolojik determinizme karşı, kapitalist sömürü ilişkilerinin endüstri devriminden çok daha önce, emeğin formel boyunduruk altına alınmasıyla kurulduğunu göstermektir.

Anderson'a göre Thompson'un anlatımındaki bir başka sorun, sınıf oluşumunun 1832'de tamamlandığını ileri sürerek bu tarihten sonraki gelişmeleri hesaba katmaması, dolayısıyla tarihi sonlu bir süreç olarak göstermesidir. Anderson, 1830 sonrası sürecin, hem endüstri devriminin etkileri, hem de işçi sınıfının ideolojik dönüşümü nedeniyle sınıf oluşumu açısından daha önemli olduğunu ileri sürer. Thompson ise, endüstri devriminin önemli etkileri olduğunu kabul etmekle birlikte, sınıf ilişkileri açısından bir kopuşu temsil etmediğini vurgular. Bu anlamda Thompson'un 1832'ye gelindiğinde işçi sınıfının artık oluşmuş halde olduğuna dair argümanı, sınıf oluşumu sürecinin *tamamlanmış* olduğuna değil, *geriye dönüşsüz* hale geldiğine, yani yapısallaştığına işaret eder. Bu argüman, hem Thompson'ı öznelliklikle eleştiren yapısalcı Marksist yazarların, hem de daha sonra Thompson'a öznellik

atfeden ve bu yönüyle benimseyerek sınıfı öznel koşullara göre oluşup dağılan ve yeniden oluşan bir topluluk olarak kavrayan yazarların (örneğin Przeworski, 1977) Thompson'ı yanlış okuduğunu gösterir.

Anderson, “*Sosyalizm ve Sözde Ampirisizm*” (1966) adlı makalesinde Thompson'ın eleştirilerinin yanlış bir okumaya dayandığını ve aslında tezlerinin birbirini tamamladığını iddia eder. Daha sonraki yazılarında ise Thompson'ın eleştirilerini dikkate alarak tezini bir ölçüde gözden geçirir. Örneğin 1976'da kaleme aldığı “*Burjuva Devrimi Kavramı*” adlı makalesinde, “tamamlanmamış burjuva devrimi” olgusunun İngiltere'ye özgü olmadığını, gerçekte hiçbir burjuva devriminin tamamlanmadığını ileri sürer. İngiliz kapitalizmi üzerine yazılarını bir araya getirdiği *İngilizlere Özgü Sorular* (1992) adlı kitaba yazdığı *Önsöz*'de ise burjuva devriminin “normal” seyri ve işçi sınıfının “normal” gelişimine ilişkin varsayımlarına ve İngiliz devriminin bu normdan saptığına dair tezlerine Thompson'ın getirdiği eleştiriyi kabul eder. Anderson'a göre bu hatanın kaynağı, yazılarından esinlendiği Gramsci'nin İtalyan toplum ve siyasetinin kökenleri üzerine düşünürken İtalya'nın ulusal gerçekliğinin Fransa'nın tarihsel normu ile oluşturduğu tezat üzerinde durmuş olmasıdır. Bununla birlikte Anderson, Thompson'un da tarihsel özgünlükler üzerinde aşırı derecede durduğunu ve bu yöntemin mantıksal olarak nominalizme varabileceğini belirtir (Anderson, 1992: 6). Dolayısıyla Anderson, Thompson'ın temel eleştirilerini kabul etmekle birlikte, söz konusu eleştirileri kendi yapısalcı konumunu sağlamlaştırmak için kullanır.

Anderson, 1987'de İngiltere'nin süregiden “düşüşünün” nedenlerini yeni bir bağlamda açıklamak üzere kaleme aldığı “*Çöküşün Çehreleri*” adlı makalesinde “tamamlanmamış burjuva devrimi” tezinin yerine Wood'un (1991: 17) “erken önderlik” tezi olarak adlandırdığı yaklaşımı ön plana çıkarır. Wood'un yorumuyla Anderson'un bu ikinci tezine göre İngiliz kapitalizminin sorunlarının kökeninde, erken gelişmesi nedeniyle önüne ciddi bir engel ya da rakip çıkmamış olması, dolayısıyla daha sonra çıkan engellerle başedebilecek kurumlardan yoksun olması yatar. Daha geç kapitalistleşen kıta Avrupası ülkelerinde ise kapitalizmin gelişmesi devlet müdahalesini gerektirdiği için, modern devlet aygıtı daha gelişkindir ve dolayısıyla krizlerle başedecek kurumsal kapasitesi de daha güçlüdür.³ Sonuç olarak erken önderlik tezine göre herhangi bir kapitalist ekonominin sorunları, pre-kapitalist geçmişinden kopmamasından çok, rekabetin tarihsel koşulları ile ilgilidir. Üstelik pre-kapitalist formların varlığı, sorunların çözümünü kolaylaştırabilir. Bu anlamda “tamamlanmamış burjuva devrimi” tezi, kapitalizmin pre-kapitalist kalıntılardan kurtulup kendi mantığına bırakıldığında rasyonel bir devlete ve modern bir topluma yol açacağını, dolayısıyla esas olarak ilerici bir sistem olduğunu ima ederken,

3 Wood'a (1991) göre bu tez de tarihsel gerçekliği yansıtmamaktadır. Kıta Avrupasında “rasyonel” ve “modern” kurumlara ilişkin söylemlerin ve kavramların, örneğin “burjuva devrimi” ve “Aydınlanma” düşüncesinin daha gelişkin olduğu doğrudur, ancak söz konusu kavramların varlığı, işaret ettikleri kapitalist kurumların tarihsel varlığını göstermediği gibi; İngiltere'de “modern” kurumlara ilişkin politik söylemlerin yokluğu ise tam da söz konusu kurumların tarihsel olarak zaten yeterince gelişmiş olmasından kaynaklanır.

“erken önderlik” tezi ise İngiltere’nin gerilemesini ilk kapitalist ülke olmasına bağlayarak kapitalizmin kendi iç çelişkilerine ve zaaflarına vurgu yapar.

Burada Anderson, diğer ülkelerin deneyimlerinden çıkarsanarak idealize edilmiş soyut bir burjuva devrimi modelini bıraksa da, bunun yerine temelde aynı argümanı sürdüren daha incelikli bir yapısalcı tez ortaya atar. Bu bağlamda Avrupa’da pre-kapitalist toplumların tarihini yapısalcı Marksizm içinde özel bir önem kazanan “üretim tarzı” kavramını kullanarak inceleyen *Eski Çağdan Feodalizme Geçişler* (1974) ve *Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri* (1974) adlı iki kapsamlı cilt yazar. *Eski Çağdan Feodalizme Geçişler* adlı ilk kitapta Anderson, kapitalizmin gelişmesinde önemli bir dinamik olarak gördüğü kentleşmenin ilk nüvelerinin eski Akdeniz uygarlığındaki “köle üretim tarzı”nda varolduğunu ileri sürer. Anderson’a göre köle üretim tarzı, köle üreticilerin sömürüsüyle ayakta duran erken gelişmiş bir kent uygarlığına dayanır.⁴ Anderson *Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri* adlı kitabında ise mutlakiyetçi devletin oluşumunun kapitalizme geçiş sürecindeki rolünü inceler. Anderson’a göre feodalizm ekonomi ile politikanın organik birliğinin “parsellenmiş egemenlikler zinciri” biçimini aldığı bir üretim tarzıdır. Mutlakiyetçi devletin oluşumuyla birlikte ekonomi ile politikanın birliği çatırdar: politik güç devlette toplanırken, ekonomi özerklik kazanmaya başlar. Bu noktada Anderson’un anlatımı, kapitalizmin feodalizmin bağrında embriyonik halde bulunduğunu varsayan anlatımla birleşir.⁵

Nairn-Anderson ile Thompson arasındaki Tartışmanın Yankıları

Nairn-Anderson ve Thompson, kapitalizmin kökenleri ve “burjuva devrimi” konusunda Marx’ın değişik yorumlarına dayanan farklı anlayışlara sahip oldukları ölçüde, İngiliz kapitalizminin tarih yazımına ilişkin olarak da farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Söz konusu yaklaşımların genel olarak kapitalizmin doğası ve kapitalizme karşı mücadele açısından da önemli politik uzantıları olmuştur. Nairn-Anderson ve Thompson arasındaki tartışma, Marksist tarih yazımının daha sonraki gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Nield (1980) gibi kimi yazarlar, Thompson’ın eleştirisinin teorik bir anlaşmazlığı polemige dönüştürerek temel sorunların tartışılmasına engel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öte yandan tartışmayı “İngiliz Marksist tarihçileri” geleneği ile ilişkisi içinde ele alan Kaye (1984) ise, Thompson’ın eleştirisinin bu geleneğin anlamlı bir parçasını oluşturduğunu vurgulamıştır.

Thompson’ın yaklaşımı daha sonra farklı biçimlerde eleştirilmiştir. Richard Johnson’ın “kültürelcilik” ve “mutlakçılık” eleştirisi bunların en önemlilerinden biridir. Yapısalcı Marksizmin egemen olduğu Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi’nde çalışan Johnson ve arkadaşları, *History Workshop*’da

4 “Köle üretim tarzı” kavramını köklü bir biçimde sorgulayan alternatif bir tarihsel yaklaşım için bkz. Wood (1988).

5 Wood’a (1991) göre ise feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde mutlakiyetçi devletin rolü yoktur: İngiliz kapitalizmi mutlakiyetçi devlet olmadan gelişmiştir. Fransa’da mutlakiyetçi devletin varlığı ise kapitalizmin gelişmesini tetiklememiştir.

yayınlanan bir dizi makalede Hilton, Hill, Hobsbawm ve Thompson'un 1956'dan itibaren altyapı-üstyapı modelini reddederek ve sınıfın "indirgenmiş biçimi" olarak "sınıf bilinci" üzerinde yoğunlaşarak Dobb'un "ekonomik Marksizm"inden kopukluklarını, ve tarih yazımında Johnson'un "kültürel Marksizm" ya da "kültürelcilik" olarak adlandırdığı yaklaşımı geliştirdiklerini ileri sürmüşlerdir (Kaye, 1984: 20). Johnson ve arkadaşları buradan yola çıkarak İngiliz Marksist tarihsel çalışmalarında Marx ve Dobb'un yazılarındaki yapısal ve ekonomik boyutun yeniden canlandırılması gerektiğini savunmuşlar; bunun için de "kültürelci" ve "yapısalcı" Marksizmler arasında bir diyalog kurulmasını önermişlerdir. Kaye'ye (1984: 21) göre ise, Dobb ile daha sonraki İngiliz Marksist tarihçiler arasında Johnson ve arkadaşlarının iddia ettikleri anlamda bir kopuş yoktur; sınıf mücadelesi üzerine odaklanma anlamında temel bir süreklilik söz konusudur.

Johnson (1981) "*Mutlakçılığa Karşı*" adlı makalesinde Thompson'ı teorik anlaşmazlıkları iki uzlaşmaz uç biçiminde tanımlayarak tartışmaya konu olan seçenekler alanını dönüştürmeksizin iki uç arasında bir tercih yapılmasını zorlaması anlamında "mutlakçı" olmakla eleştirmiştir. Thompson (1981: 401), bu eleştiriye verdiği yanıtta Marksist tarihsel pratiği "ampirist", "hümanist", "moralist" gibi sıfatlarla on yıl boyunca eleştiren yapısalcı kampanyaya karşı keskin bir ton kullanmak zorunda kaldığını belirtmiş, ayrıca Johnson'un polemikten uzak durma çağrısının sosyalist teoriyi politik bağlamından çıkararak akademik bir bağlama oturtma tehlikesi içerdiğine dikkat çekmiştir.⁶ Johnson'un "kültürelcilik" eleştirisini de haksız bulan Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* kitabını sadece Stalinizme ya da pozitivizme karşı değil, aynı zamanda Raymond Williams'ın erken dönem çalışmalarındaki "kültürelcilik" karşı yazdığını vurgulamıştır. Bu bağlamda sınıfı ekonomik belirlenimlere göre değil soyut anlamda sınıf bilincine dayanarak tanımladığı noktada kendisini eleştiren Stuart Hall'un yorumunu da reddetmiştir.⁷ Wood'un (1982: 51) belirttiği gibi, Thompson'un amacı sınıfın, sınıf bilincinin yokluğunda da var olduğunu inkâr etmek değil, tersine, sınıf bilinci henüz gelişmemiş iken bile insanların "sınıfsal biçimlerde" davranabildiğini göstermektir.

Hem Nairn-Anderson, hem de Thompson kapitalizmin ilk kez İngiltere'de geliştiğini, ve bu gelişmenin aristokrasi ile burjuvazi arasındaki dönüşümüne değil, tarımda sınıf ilişkilerinin dönüşümüne dayandığını kabul ederler. Ancak, buradan çıkardıkları teorik ve politik sonuçlar farklıdır. Nairn-Anderson'a göre İngiliz toplumuyla ilgili temel sorun tam da burada yatar, çünkü kapitalizmin ta-

6 Thompson'ın bu konuya yaklaşımının farklı dönemlerde farklı biçimler aldığını belirtmek gerekir. Örneğin 1978'de yayınlanan *Teorinin Sefaleti* kitabında Thompson yapısalcı Marksizmin meşruluğunu tümüyle sorgulayarak "mutlakçı" bir konum sergiler. Ancak daha önce 1973'de yazdığı "*Leszek Kolakowski'ye Açık Bir Mektup*"ta Marksizmin bir doktrin, yöntem, düşünsel bir miras ya da gelenek olarak dört farklı biçimde tanımlanabileceğinden söz eder, ve ilk üç tanımla ilgili sorunları açıkladıktan sonra Marksizmin Marx'ın çalışmalarından esinlenen bir gelenek olarak tanımlanmasının daha doğru olduğunu belirtir (Thompson, 1965: 327). Thompson bu geleneği kesin sınırlarla tanımlamaktansa, belirli bir yaklaşımın bu geleneğin neresinde durduğunu tanımlamanın daha önemli olduğunu da sözlerine ekler.

7 Thompson'u kültürelcilikle eleştiren Johnson ve Hall gibi yazarların daha sonra "kültürel çalışmalar" olarak bilinen alanın kurucuları arasında olduklarını da belirtmek gerekir.

rımsal ilişkilerin dönüşümüyle ortaya çıkması, eski rejimin bütün kalıntılarını ortadan kaldıran ve modern bir toplumun kurulmasına yol açan gerçek bir “burjuva devrimi”nin belirleyici olduğu genel kapitalist normdan sapma anlamına gelir. Bu yapısalcı teorik yorumun politik uzantısı ise şudur: “1640 ve 1832’de yarım kalan iş kaldığı yerden ele alınarak tamamlanmalıdır” (Anderson, 1964: 47). Başka bir deyişle, İngiliz sosyalistlerinin stratejisi, burjuva devriminin tamamlanmasına dayanmalıdır. Yarım kalmış burjuva devrimi tezinin ikinci önemli politik sonucu da, işçi sınıfının olgunlaşamadığı ve ampirisizm ile kuşatılmış olduğu, dolayısıyla da kısır döngüyü ancak aydınların kırabileceğidir.

Thompson ise İngiltere’de kapitalizmin tarımda sınıf ilişkilerinin dönüşümü yoluyla gelişmesi olgusundan oldukça farklı teorik ve politik sonuçlar çıkarır. Teorik olarak, bu durumu “burjuva devrimleri”ne ilişkin normdan bir sapma olarak değil, feodalizmden kapitalizme uzun bir tarihsel süreçte geçişin sonucu olarak kavrar; “burjuva devrimini” ise bu tarihsel dönüşümün temel sürükleyicisi değil, doruk noktası olarak görür (Wood, 1991: 159). Bu yaklaşımın politik sonucu ise sosyalist stratejinin “burjuva devriminin tamamlanması”na değil (ki Thompson’a göre İngiltere’de burjuva devrimi zaten en derin biçimde tamamlanmıştır), kapitalizmin kendisine karşı mücadeleye odaklanması gereğidir. Bu bağlamda İngiliz işçi sınıfının sorunu, Anderson ve Nairn’in iddia ettiği gibi olgunlaşmamışlık ya da ampirisizm değil, karşı-saldırı yerine savunma konumuna çekilmesidir. Bunun nedeni ise işçi sınıfının muhafazakârlığı değil, önündeki tek alternatif olan komünizmi reddetmesidir (Thompson, 1965: 284). Dolayısıyla söz konusu kısır döngü ancak işçi sınıfı tarafından kendi deneyimi dolayımıyla kırılabilir.

Sonuç olarak Nairn-Anderson ile Thompson arasındaki tartışmada sorun İngiliz toprak sahibi sınıfının kapitalist olup olmadığı değil, bunun özel olarak İngiliz kapitalizmi, genel olarak da kapitalizmin doğası açısından ne anlama geldiğidir. Wood’un (1991: 18) deyişiyle temel soru şudur: İngiliz kapitalizmi “kapitalizmin sıradışı bir türü müdür, yoksa kapitalizmin ta kendisi midir?” Nairn ve Anderson için bu sorunun yanıtı açıktır: İngiliz kapitalizmi başından itibaren taşıdığı zaaf- larla kapitalizmin sıradışı bir türünü temsil eder. Thompson için ise İngiliz kapitalizminin “zaaf- ları” tam da bir sistem olarak kapitalizmin çelişkilerine işaret eder ve bu anlamda *İngiliz kapitalizmi kapitalizmin sıradışı bir türü değil, ta kendisidir* (Wood, 1991: 18).

Tartışmanın İkinci Evresi: Politik Marksizm

Anderson’un iki ciltlik çalışmasının yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Robert Brenner, Anderson’un ileri sürdüğü tezleri köklü bir biçimde sorgulayan iki makale yazar (Brenner, 1976; 1977). “*Kapitalist Gelişmenin Kökenleri Üzerine: Neo-Smithçi Marksizmin Eleştirisi*” (1977) adlı makalesinde Brenner, hem kapitalizmin kentlerde ve ticaret yoluyla geliştiğine dair yaygın görüşü, hem de kapitalizmin tüm Batı Avrupa’da ortak bir tarihsel dinamik sonucu ortaya çıktığına dair varsayımı

kökten bir sorgulamaya tabi tutar. Brenner, kapitalizmin İngiltere’de tarımda sınıf ilişkilerinin dönüşümüyle ortaya çıktığını ve bu gelişmenin kentli burjuvazi ile ilgisi olmadığını; Fransa’da ise mutlakietçi devletin gelişiminin tümüyle farklı bir toplumsal dönüşüme yol açtığını ve bu dönüşümün de kapitalizm ile ilgisi olmadığını belirtir.

Brenner’e (1977) göre, Marx’ın bazı çalışmalarında liberal tarih yazımının, özellikle Adam Smith’in, birbirini izleyen farklı geçim tarzlarına dayalı aşamacı tarih anlayışının izleri vardır. Brenner, bu anlayıştan esinlenen Marksist yaklaşımı “yeni Smithçi Marksizm” olarak adlandırır. Özellikle Sweezy, Frank ve Wallerstein’in yazılarında görülen bu yaklaşım, kapitalizmi, ticaretin genişlemesinin sonucu olarak işbölümünde ve teknolojide meydana gelen gelişmelerin belirlediği, fakat feodalizm tarafından uzun bir süre kesintiye uğratılan tarihsel ilerleme sürecinin, burjuvazinin feodal zincirlerinden kurtulmasıyla birlikte en dinamik biçimini alan son aşaması olarak ele alır. Bu yaklaşımın kapitalizme geçiş sürecini açıklamadığını belirten Brenner, söz konusu geçiş sürecini anlamak için İngiltere’deki pre-kapitalist üretim ilişkilerine daha yakından bakmak gerektiğini belirtir ve şu sonuca varır: İngiltere’ye özgü koşullarda toprak sahipleri ile köylüler kendilerini kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler içinde yeniden üretme mücadelesi sırasında, *istemsiz olarak* kapitalist dinamiklerin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bunun temel nedeni ise İngiliz egemen sınıfının Fransız aristokrasisinin sahip olduğu ekonomi-dışı güce sahip olmaması, bu nedenle de gelirlerinin köylülerin üretkenliğindeki artışa bağımlı olmasıdır. Dolayısıyla İngiltere’de çitleme hareketleriyle birlikte tarımsal kapitalizm gelişirken, Fransa’da küçük üreticilerden alınan vergilere dayanan mutlakietçi devlet oluşmuştur.

Brenner’in yaklaşımı, Guy Bois (1978) tarafından “politik Marksizm” olarak adlandırılmış ve eleştirilmiştir. Bois’ya (1978: 75) göre politik Marksizm, “sınıf mücadelesini diğer bütün nesnel belirlenimlerden, özellikle de kapitalist üretim tarzına özgü gelişme yasalarından kopararak iradeci bir tarih anlayışına yol açar... Bu yaklaşım sadece tarihsel materyalizmin en işlevsel kavramı olan üretim tarzı kavramını göz ardı etmekle kalmaz, ekonomik gerçeklikler alanını da tamamen bırakır.” Hilton (1985) ise meseleyi Marksizmin iki farklı versiyonu arasındaki bir tartışma olarak tanımlamıştır. Brenner’in temsil ettiği taraf üretim ilişkilerine, sınıf çatışmalarına ve politik faktörlere ağırlık verirken, Bois’nın temsil ettiği taraf üretici güçlere, üretim tarzına ve ekonomik faktörlere ağırlık verir.

“*Kapitalizmde Ekonomi ile Politikanın Birbirinden Ayrılması*” (1981) adlı makalesinde Ellen Wood, “politik Marksizm” kavramı ile ima edilen iradecilik eleştirisini reddeder. Wood’a göre, “üretim tarzı” ile “sınıf mücadelesi” arasında kavramsal bir karşıtlık yoktur.⁸ Brenner’in ve kendisinin yaklaşımı, üretim tarzı kavramını dışlamaz, sadece bu kavramın *toplumsal* ve *politik* niteliğine dikkat çeker. Wood’a

8 Bu konuda *Praksis*’de daha önce yayınlanan anlamlı bir çalışma için bkz. Yılmaz (2003).

göre Bois'nın yaklaşımındaki sorun, kapitalist toplumlarda ekonomi ile politikanın *görünüşteki* ayrılığını kavramsal düzeye de taşımasıdır. Oysa burada canalıcı nokta, söz konusu ayrılığın *özel* değil, *biçimsel* oluşudur. Kapitalist toplumlarda artığın saf anlamda ekonomik mekanizmalarla elde edilmesi, ekonomi ile politikanın gerçekten ayrıldığı anlamına gelmez: Ekonomi ile politika kapitalist üretim sürecinde birleşir, çünkü üretim süreci aynı zamanda bir sömürü sürecidir ve sermayenin emek üzerindeki *politik* egemenliğine dayanır. Dolayısıyla üretim tarzı kavramının kendisi *politik* bir boyut içerir. Wood, “politik Marksizm” nitelendirmesini bu anlamda kabul eder.

Wood (1997, 2002), Brenner’i izleyerek gerek Marksist, gerekse liberal tarih yazımına egemen olan anlayışı “ticarileşme modeli” olarak adlandırır. Wood’a göre kökenleri klasik politik ekonomiye ve Aydınlanma düşüncesinin ilerleme anlayışına dayanan bu modelde, kapitalizm eski çağlardan beri varolan ve uzmanlaşmış işbölümü ile birlikte üretkenlik artışını ve teknolojik gelişmeyi tetiklediği varsayılan ticaretin, feodalizmin koyduğu politik engellerden kurtularak yeni bir aşamaya sıçramasıyla açıklanır. Bu açıklamalarda feodal sistem içinde zaten embriyonik halde varolan kapitalizm, ticaret ve kentlerin giderek büyümesiyle birlikte zincirlerinden kurtulur ve bir sistem halinde ortaya çıkar. Bu modelle ilgili temel sorun, kapitalizmi eski çağlardan beri varolan ticaretin bir uzantısı olarak kavramasıdır. Bunun sonucu ise kapitalizmi *açıklamak* yerine *varsaymaktır*.

Wood’a göre bu sorun 1950’lerde Sweezy ile Dobb arasındaki bir fikir alışverişi ile başlayan ve feodalizmden kapitalizme geçiş tartışması olarak bilinen tartışmada da çözülememiştir. Söz konusu tartışmada temel soru, feodalizmden kapitalizme geçişi tetikleyen faktörün ne olduğudur. Sweezy’e göre belirleyici faktör, kentlerde ticaretin genişlemesi iken, Dobb’a göre asıl dinamik kırsal alanda toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkinin iç çelişkilerinde aranmalıdır. Burada ilk bakışta Sweezy ile Dobb arasındaki temel karşıtlık Sweezy’nin ticarileşme modelini, Dobb’un ise sözkonusu modelden tümüyle farklı bir modeli önermesi gibi görünse de, Wood’a (1997) göre Sweezy ile Dobb arasında daha önemli bir karşıtlık vardır: Sweezy, feodalizmin çözümlüğünü ticaretin genişlemesi ile açıklasa da, feodalizmin çözümlüğü ile kapitalizmin ortaya çıkışının iki farklı süreç olduğuna işaret eder. Dobb ise kapitalizmin kırsal alanda küçük üreticilerin feodal bağlarından kurtularak kapitalist girişimcilere dönüşmesi yoluyla geliştiğine dair teziyle, feodalizmin çözümlüğü ile kapitalizmin ortaya çıkışını tek ve aynı süreç olarak ele alır. Bunun anlamı şudur: Dobb kentsel alanda aristokrasi ile burjuvazi arasındaki sınıf çelişkileri yerine kırsal alanda toprak sahipleri ile köylüler arasındaki sınıf çelişkilerine odaklanarak egemen anlayıştan uzaklaşıyor gibi görünse de, kapitalizmin ortaya çıkışını feodalizmin çözümlüğünün otomatik bir uzantısı olarak algıladığı ölçüde, kapitalizmin feodalizmin içinde embriyonik olarak zaten var olduğunu söyleyen ve dolayısıyla kapitalizmi açıklamak yerine varsayan anlayışla aynı noktaya varır. Dolayısıyla

sorun, temel dinamiğin kentte ya da kırdan aranması değil, kapitalizmin özgün bir sistem olarak ortaya çıkışının açıklanmasında düğümleir. Wood, Brenner'in çalışmasının tam da bu noktada önemli bir katkıda bulunduğunu belirtir.

Brenner'in ve Wood'un yöntemsel yaklaşımlarını benimseyen bir başka yazar da George Comninel olmuştur. Brenner'in "yeni Smithçi Marksizm", Wood'un ise "ticarileşme modeli" olarak adlandırdığı yaklaşımı "liberal materyalizm" olarak niteleyen Comninel'e (1987) göre, üretici güçlerin gelişimine öncelik veren bu yaklaşım, Marx'ın *Alman İdeolojisi*, *Komünist Manifesto*, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz gibi yazılarında belirgindir. Marx'ın *1844 Elyazmaları*, *Grundrisse* ve *Kapital* gibi çalışmalarında ise üretim ilişkilerinin dönüşümüne odaklanan bir yaklaşım ön plana çıkar. Comninel, "liberal materyalizm" den farklı olan bu yaklaşımı "tarihsel materyalizm" olarak nitelendirir. Comninel'e (2000b) göre bu farklılığın temelinde Marx'ın erken dönem yazılarını kıta Avrupa'sında yazmış olmasının etkisi vardır. Bu durum, Marx'ın erken dönem çalışmalarında teorik sorunsallarının pre-kapitalist bir bağlamda biçimlenmesine neden olmuştur. Rousseau'dan Fransız devrimine, Hegel'e ve genç Hegelcilere uzanan pre-kapitalist düşünüş zincirinin temel sorunsalı olan devlet ve iktidar, Marx'ın çalışmalarının merkezine oturmuştur. Marx'ın kapitalizm bağlamında düşünmeye başlamasında dönüm noktası ise, Manchester'da bulunması nedeniyle kapitalist toplumun dinamiklerini yakından gören Engels'in 1843'de kendisine yazdığı "*Politik İktisadın Eleştirisi için Notlar*" adlı mektup olmuştur. Ancak Comninel'e göre burada söz konusu olan Althusserci yaklaşımların kurguladığı anlamda Marx'ın erken ve geç dönem çalışmaları arasındaki bir "epistemolojik kopuş" değildir. Marx'ın aynı dönemde yazdığı çalışmalar arasında da ciddi farklar vardır. Örneğin 1845'de yazdığı *Alman İdeolojisi*'nde kapitalizmi üretici güçlerin gelişimi ile açıklayan liberal materyalist bir tarih anlayışı görülürken, *1844 Elyazmaları*'nda sınıf mücadelesini temel alan ve kapitalizmi işgücünün metalaşması ile tanımlayan tarihsel materyalist bir anlayışa rastlanır.

Comninel, tarihsel materyalist anlayışı iki alanda geliştirmeye çalışmıştır. Birincisi, kapitalizme geçiş sürecinde Fransa'da ve İngiltere'de farklılaşan dinamiklerin açıklanmasına ilişkindir. "*İngiliz Feodalizmi ve Kapitalizmin Kökenleri*" (2000a) adlı makalesinde Comninel söz konusu farklılaşmanın kaynağının, İngiliz feodalizmi ile Fransız feodalizmi arasındaki farklılıkta aranması gerektiğini belirtir. Buradan yola çıkan Comninel'e (2000a) göre, kıta Avrupasındaki feodal sistemin gelişiminde merkezi bir yeri olan parçalanmış egemenliğin özgün politik biçimi olarak derebeyliğin (*seigneurie banale*) İngiltere'de varolmaması, İngiltere'de artı değer elde etme sürecinin "ekonomik", Fransa'da ise "politik" bir biçim almasına yol açmıştır.

Comninel'in üzerinde durduğu ikinci konu ise burjuva devrimi kavramıdır. *Fransız Devrimini Yeniden Düşünmek* (1987) adlı kitabında Comninel, Brenner'in çalışmasından yola çıkarak burjuva devrimi kavramını köklü bir sorgulamaya tabi

tutar. Comninel'e (1987) göre, kapitalizmin kökenlerine ilişkin Marksist tarih yazımında burjuva devrimi kavramının, özellikle de 1789 Fransız devriminin toplumsal ve politik dönüşümdeki rolünün önemli bir yeri vardır. Hobsbawm'ın *Devrim Çağı* (1962) adlı kitabı bu yaklaşımın tipik bir örneğidir. Marx'ın *Komünist Manifesto*'daki anlatımından kaynaklanan bu yaklaşım, burjuvazinin aristokraziye karşı bilinçli bir mücadele sonucunda devlet iktidarını ele geçirerek kapitalizmin gelişmesi önündeki engelleri ortadan kaldırdığını varsayar. Söz konusu varsayıma yönelik ilk eleştiri ise 1960'larda Marksizm dışından, muhafazakâr tarihçilerden gelmiştir. "Revizyonist tarihçiler" olarak bilinen bu tarihçilerin öncüsü Alfred Cobban'dır. Cobban (1964), "Fransız devriminin toplumsal yorumu" olarak nitelendirdiği burjuva devrimi tezine üç noktada karşı çıkmıştır: Fransız aristokrasisi feodal değildir; Fransız burjuvazisi kapitalist değildir; Fransız devrimi ise kapitalizmin gelişmesini tetiklememiştir. Bu köklü eleştiri karşısında Marksist tarihçilerin tepkisi ise iki türlü olmuştur. Anderson (1976), Callinicos (1989), Mooers (1991), Davidson (2005) gibi yazarlar ortodoks yaklaşımdan olgusal anlamda ödünler vermekle birlikte, burjuva devrimi kavramının kendisinden vazgeçmemişlerdir. Comninel (1987), Brenner (1989), Wood (1991), Teschke (2005) gibi politik Marksistler ise olguları yeniden yorumlayarak burjuva devrimi kavramını tümüyle reddetmişlerdir.

Comninel'e (1987) göre burjuva devrimi kavramının Marksist düşüncede kabul görmesinin en önemli nedeni pedagojiktir. Burjuva devriminin başarıya ulaşmış olması, proleter devriminin olanaklılığına ilişkin tarihsel bir kanıt olarak görülür. Bu nedenle Marx'ın kavrayışında burjuva devrimi ile proleter devrim arasında temel bir süreklilik vardır. Bu düşünüş en tipik ifadesini ise Troçki'nin "sürekli devrim" kavramında bulmuştur. Ancak Fransız devrimine daha yakından bakıldığında, burjuvazi ile feodal soylular arasında gelirlerini elde etme biçimleri açısından sistematik bir sınıfsal farklılık olmadığı görülür, o nedenle Fransız burjuvazisi kapitalist bir sınıf sayılamaz. Fransız devrimi aristokrazi ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin değil, pre-kapitalist toplumlara özgü ekonomi-dışı artık elde etme mekanizmasının temel bir unsuru olan devlet kaynaklarının bölüşümüne ilişkin egemen sınıf-içi bir mücadelenin ürünüdür.

Konuya benzer biçimde yaklaşan Brenner ise burjuva devrimi kavramının geçersizliğine ilişkin bu tartışmanın sadece Fransız devrimi ile sınırlı olmadığını vurgulamıştır. Brenner'e (1989) göre İngiliz devriminde de mücadele aristokrazi ile burjuvazi arasında değil, egemen sınıfın farklı iki kesimi arasında gerçekleşmiştir. Ancak Fransız devriminde kapitalist olmayan bir egemen sınıfın iç çelişkileri belirleyici iken, İngiliz devriminde kapitalist toprak sahipleri ile kapitalist tüccarlar arası çelişkiler, yani kapitalist bir egemen sınıfın iç çelişkileri belirleyicidir (Brenner, 1989). Sonuç olarak hem Comninel, hem de Brenner'e göre kapitalist bir sınıfın kapitalist olmayan bir sınıfa karşı ayaklanması anlamında bir burjuva devrimi hiçbir tarihsel örnekte geçerli değildir.

Brenner, 1993'de yayınlanan *Tüccarlar ve Devrim* adlı kitabında ise 17. yüzyılda Londra'da ortaya çıkan ve denizaşırı ticaret yapan bir tüccar kesiminin İngiliz devrimindeki rolünü incelemiştir. Brenner'in "yeni tüccarlar" olarak tanımladığı bu kesime ilişkin yorumları, Perry Anderson (1993) tarafından daha önceki tezinden bir kopuş ve burjuva devrimi tezine dönüş olarak yorumlanmıştır. Wood'a (1996) göre ise Brenner'in bu çalışması daha önceki teziyle çelişmez, aksine onu tamamlar. Brenner'in yeni tüccarların İngiliz devrimindeki rolüne ilişkin argümanı, kapitalist tüccarlar ile pre-kapitalist tüccarlar arasındaki ayrımla ilgilidir, bu anlamda aristokrazi ile burjuvazi arasındaki ayrıma dayanan burjuva devrimi tezinden farklıdır. Daha da önemlisi, söz konusu argümana göre yeni tüccarların ortaya çıkma nedeni de tarımsal kapitalizmin ticarete yarattığı niteliksel dönüşümdür.

Son olarak Brenner'in 2001 yılında *Journal of Agrarian Change* dergisinde yayınlanan ve bu kez Hollanda'da kapitalizme geçiş sürecini inceleyen çalışmasına değinmek gerekir. Bu çalışmasında Brenner, onyedinci yüzyılda Hollanda'da İngiltere'ye benzer bir kapitalistleşme süreci yaşandığını savunmuştur. Brenner'e göre onaltıncı ve onyedinci yüzyılda Kuzey Hollanda'da ekolojik kriz sonrasında tarımsal verimliliğin düşüşü, çiftçileri süt ürünleri imalatında uzmanlaşmaya ve temel gıda maddelerini pazardan satın almaya zorlamıştır. Bu durumun yarattığı "piyasa bağımlılığı" ise, çiftçileri yeni üretim teknikleri bulmaya ve birikim yapmaya zorlayarak bölgede tarımsal kapitalizmin gelişmesini tetiklemiştir. Daha sonraki süreçte İngiltere'de sanayi kapitalizmi gelişirken Hollanda'da kapitalist gelişmenin sekteye uğramasının nedeni ise Brenner'e göre tümüyle dışsaldır; Hollanda'nın ihracat yönelimli endüstrisinin bağımlı olduğu Avrupa pazarının pre-kapitalist niteliğidir (Brenner, 2001).

Brenner'in Hollanda'ya ilişkin argümanına yönelik en önemli eleştiri bu kez politik Marksizmin içinden gelmiştir. Wood (2002a) aynı dergide Brenner'e yazdığı yanıtta, Brenner'in sözünü ettiği türden bir "piyasa bağımlılığının" kapitalist gelişmeye yol açamayacağını belirtmiştir. Wood'a göre çiftçilerin temel gereksinimlerini sağlayabilmek için pazara bağımlı hale gelmeleri anlamındaki piyasa bağımlılığı, mülkiyet ilişkilerinin piyasa dolayımıyla dönüşüme uğradığı İngiltere'deki piyasa bağımlılığından çok farklıdır. Bu noktada Wood, pre-kapitalist ve kapitalist piyasa kavramları arasındaki farkı açıklamak üzere daha önce önerdiği "bir *olanak* olarak piyasa" ve "bir *zorunluluk* olarak piyasa" ayrımını yeniden vurgular⁹ ve buradan yola çıkarak piyasa bağımlılığının tarihsel olarak iki türlü olabileceğini belirtir: "bir *dolaşım alanı* olarak piyasaya bağımlılık" ve "bir *toplumsal mülkiyet ilişkisi* olarak piyasaya bağımlılık". Wood'a göre Hollanda ve İngiltere'nin tarihsel gelişmeleri arasındaki farklılık tam da bu ayrım ile açıklanabilir. Hollanda'da bir dolaşım alanı olarak piyasanın belirleyiciliği altında piyasa olanaklarının sonuna kadar kullanılmasından kaynaklanan pre-kapitalist bir gelişme söz konusu iken,

9 Söz konusu ayrımın ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Wood (1994).

İngiltere’de piyasa bağımlılığının mülkiyet ilişkilerinde köklü bir dönüşümü zorunlu hale getirmesi anlamında kapitalist bir gelişme gerçekleşmiştir.¹⁰ Bununla birlikte Wood bu önemli eleştirisine karşın, Brenner’e yazdığı yanıtın öze değin bir anlaşmazlıktan çok temelde anlaşan iki arkadaş arası yapıcı bir diyalogun bir parçası olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Wood, 2002a).

Politik Marksizme Yönelik Eleştiriler

Politik Marksizme dışarıdan yöneltilen eleştiriler ise iki damardan beslenmiştir. Bunlardan ilki özellikle *Uluslararası Sosyalizm* dergisi çevresince temsil edilen ortodoks Marksizm yorumudur. Söz konusu eleştiriler, Alex Callinicos (1990), Chris Harman (1990), Colin Moores (1991) ve Colin Barker (1997) gibi yazarlar tarafından dile getirilmiştir.¹¹ Ancak bu yazarların eleştirilerini “aşırı bir ucu” temsil ettiğini düşündükleri Wood’a ve Comninel’e yönelttiklerini, Brenner’i ise Troçkist gelenekle olan ilişkisi nedeniyle bu eleştirilerden büyük ölçüde muaf tuttuklarını belirtmek gerekir. Söz konusu yazarlar, Wood ve Comninel’in kendilerini Brenner ile aynı ekol içinde tanımlamalarını da bir yanlış okuma olarak görürler.

“*Politik Marksizmin Sınırları*” (1990) adlı makalesinde Callinicos, tarihsel materyalizmin toplumsal değişimi iki mekanizma ile açıkladığını belirtir. Bunlardan ilki üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki yapısal çelişki, diğeri de bu çelişkinin yol açtığı kriz bağlamında ortaya çıkan sınıf mücadelesidir. Callinicos’a göre politik Marksizm bunlardan ilkinin bir kenara bırakarak tarihsel materyalizmi bir “egemenlik sosyolojisi”ne indirger. Ayrıca, kapitalizme geçiş sürecinde sadece tarımsal kapitalizmin gelişimi üzerinde durması nedeniyle, ticari kapitalizmin söz konusu süreçte oynadığı rolü de göz ardı eder. Oysa ticari kapitalizm, Lenin’in “geçiş formları” olarak adlandırdığı ve sermayenin üretim üzerinde egemenlik kurmasını sağlayan yapıların oluşmasındaki rolü nedeniyle kapitalizme geçiş sürecinin önemli bir boyutunu oluşturur. Sistemli köle kullanımıyla dünya piyasasına yönelik büyük çaplı üretim yapılması, ya da kırsal alanda sanayileşmenin yayılmasına yol açan “proto-sanayileşme” süreci, bu geçiş formları arasındadır. Callinicos’a göre tarımsal kapitalizm bu geniş kapsamlı sürecin farklı boyutlarından sadece biridir.¹²

Moores ise *Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu* (1991) adlı kitabında eleştiri oklarını Comninel’e yöneltir. Moores’a göre Comninel, sınıfsal sömürüyü maddi temellerinden kopararak, başka bir deyişle üretim ilişkilerini üretim güçlerinden soyutlayarak, tarihsel materyalizmin üretici güçlere atfettiği açıklayıcı rolü tümüyle göz

10 Brenner ile Wood arasındaki bu tartışmayı özetleyerek Wood’un konumunu destekleyen bir çalışma için bkz. Post (2002).

11 Bu konuda Chris Harman ile Robert Brenner arasındaki tartışma için bkz. Harman ve Brenner (2006).

12 Benzer bir eleştiri, Japon Marksizmi geleneğini izleyen Robert Albritton (1993) tarafından dile getirilmiştir. Albritton’a göre 17. yüzyılda İngiltere’de emek gücünün metalaşması tamamlanmadığı için kapitalizmin varlığından söz edilemez. Albritton’un bu argümanına politik Marksist çerçeveden yanıt veren ise Mike Zmolek olmuştur. Zmolek’e (2004) göre Albritton’un temel yanığı Japon Marksizmi geleneğinin “saf anlamda kapitalist” (ve dolayısıyla endüstriyel) toplum modelinden çıkarsadığı kapitalizm tanımını kapitalizmin erken dönemine uyarlamaya çalışmasıdır.

ardı eder. Ayrıca Comninel ancak ekonomi ile politika tam olarak birbirinden ayrıldığında kapitalizmin varlığından söz edilebileceği argümanından yola çıkarak, Fransız devrimi ile kapitalizmin gelişimi arasındaki nedensellik ilişkisini ortadan kaldırır: Comninel'e göre Fransız devriminin merkezi bir devlet oluşumuna yol açmış olması, kapitalizmin gelişimine yol açtığı anlamına gelmez. Moores ise Fransız kapitalizminin ancak ekonomi ile politikanın belirli bir bileşimi ile gelişebildiğini ve Fransız devrimiyle oluşan devletin kapitalizmin gelişimi için gerekli koşulları yarattığı için kapitalist olduğunu ileri sürer. Bu noktada Moores'un argümanının nedenleri sonuçlardan giderek açıklayan işlevselci bir argüman olduğu söylenebilir.

Moores'un Comninel'e yönelik eleştirilerinin benzeri, Barker (1997) tarafından Wood'a yönelik olarak dile getirilmiştir. Barker'a göre Wood'un analiziyle ilgili temel sorun, Fransız devrimini norm olarak kabul edip İngiliz modelini normdan sapma olarak gören Nairn-Anderson tezine karşı, terimleri ters çevirerek karşılık vermesi, yani ekonomi ile politikanın birbirinden tümüyle ayrıldığı İngiliz modelini saf anlamda kapitalist model olarak almasıdır. Oysa, Barker'a göre kapitalizmin ekonomi ile politikanın birbirinden ayrılabilmesi ilk sistem olması, bu ayrılmanın kapitalizmin mutlak özelliği olduğu anlamına gelmez. Bu noktada şunu söylemek mümkündür: Wood'un Nairn-Anderson tezini eleştirirken kimi zaman Nairn-Anderson ile aynı terimleri kullandığı doğrudur, ancak Wood bunu yaparken aynı zamanda tartışmanın terimlerini de değiştirir: Wood için ekonomi ile politikanın ayrılması kapitalizmin "norm"unu değil "özgünlüğünü" oluşturur.

Hem Moores'un, hem de Barker'ın üzerinde durduğu bir başka önemli sorun ise, politik Marksist açıklamalarda uluslararası boyutun göz ardı edilmesine ilişkindir. Moores'a (1991) göre Comninel tarihsel gelişmeyi mülk sahibi olan ve olmayan sınıflar arasındaki mücadeleye indirgeyerek tümüyle ulusal ölçüğe odaklanmış, uluslararası dinamikleri dikkate almamıştır. Benzer biçimde Barker'a (1997: 53) göre Troçkist bir geçmişi olmayan İngiliz Marksist tarihçiler geleneğini izleyen Wood için temel analiz birimi "ulus"tur. Bu anlamda Wood, farklı toplumsal dinamiklere sahip ülkeleri karşılaştırma sorunsalından kopmaz, çünkü kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişmesini yeterince dikkate almaz.

Moores'un ve Barker'ın bu eleştirilerinde haklılık payı olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu eleştiriye en doyurucu yanıt ise yine politik Marksizmin içinden gelmiştir. Benno Teschke, 2003'de Deutscher Ödülünü alan¹³ *1648 Efsanesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Oluşumu* adlı kitabında tarihsel dönüşümlerde uluslararası dinamiklerin rolü konusunda hem ortodoks hem de politik Marksist yaklaşımın yetersizliği noktasından hareket etmiştir (Teschke, 2003). Teschke'ye göre politik Marksizm bir ideal tip olarak burjuva devrimi kavramını sorgulamakla önemli bir adım atmıştır, ancak yöntemsel olarak karşılaştırmalı perspektifi benimsemesi nedeniyle potansiyellerinin tümünü gerçekleştirilememiş-

13 Teschke bu ödülü, *İskoç Devrimini Keşfetmek 1692-1746* adlı kitabıyla burjuva devrimi kavramına sahip çıkan Neil Davidson (2003) ile paylaşmıştır.

tir. Teschke söz konusu boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmak amacıyla Avrupa'da sekizinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar geçen dönemde toplumsal ve politik dönüşümlerde uluslararası dinamiklerin rolünü inceler. Teschke'ye göre modern İngiliz ve Fransız devletlerinin oluşumu, içinde buldukları jeopolitik bağlam ve birbirleriyle karşılıklı etkileşimleri tarafından biçimlenmiştir. Farklı devletlerin uluslararası sistemle nasıl ilişkilendikleri ise, yine ülke içi toplumsal mülkiyet ilişkileri tarafından belirlenmekle birlikte, bu belirlenim “toplumsal olarak eşitsiz ve jeopolitik olarak birleşik” gelişme çerçevesinde gerçekleşir. Örneğin on sekizinci yüzyılda İngiliz devletinin askeri rekabette öne çıkmasının nedeni ülke içinde tarımsal kapitalizm ile birlikte gelişen yeni ulusal egemenlik biçimidir. Öte yandan askeri rekabeti tetikleyen faktörün kendisi ise uluslararasıdır: Mutlakiyetçi devletlerden oluşan uluslararası sistem, devletleri pre-kapitalist mülkiyet ilişkilerini sürdürülebilmek için sürekli olarak genişleyen bir “jeopolitik birikim” biçimine zorlamıştır. Sonuç olarak on sekizinci yüzyılda İngiliz devleti, pre-kapitalist mülkiyet ilişkilerinin belirlediği jeopolitik rekabete dayalı bir uluslararası sistemde, kendi iç toplumsal dinamiklerinin kapitalist biçim almasından kaynaklanan bir askeri güç elde etmiş; bu durum ise kıta Avrupası devletlerini de askeri rekabette ayakta kalabilmek için kendi toplumlarında kapitalist mülkiyet ilişkilerini kurmaya zorlamıştır. Bu açıklama, hem tarihsel dönüşümlerde ulusal ve uluslararası dinamikler arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koyar, hem de kapitalizmin bir kez İngiltere'de ortaya çıktıktan sonra kıta Avrupasına nasıl yayıldığı sorusuna anlamlı bir yanıt verir.¹⁴

Politik Marksistlere yönelik eleştirilerin ikinci önemli kaynağı ise, Cohen'in temsil ettiği ve “rasyonel tercih Marksizmi” ya da “analitik Marksizm” olarak bilinen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Cohen'in 1978'de yayınlanan *Karl Marx'ın Tarih Kuramı: Bir Savunma* adlı kitabına dayanır. Bu kitapta Cohen, bütün toplumların ilkel komünal, köleci, feodal ve kapitalist aşamalardan geçtiği ve kaçınılmaz olarak sosyalist aşamaya varacağını varsayan tarih anlayışının mekanik ve tek çizgili olduğu gerekçesi ile bir kenara bırakılmasına karşı çıkar. Cohen'e göre, mekanik determinist ve tek çizgili bir tarih kavrayışından yoksun bırakıldığında sosyalist proje inandırıcılığını yitirecektir. Bu nedenle Cohen, Marx'ın *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkıya Önsöz*'de ileri sürdüğü bütün argümanlara sahip çıkar ve bu argümanlara dayanan bir tarihsel materyalizmin olumlu anlamında işlevsel bir kuram olarak görülmesi gerektiğini savunur. Cohen'e göre, bu noktada “işlevselcilik” ile “işlevsel açıklamalar” arasında ayırım yapmak önemlidir. İşlevselcilik, tarihsel olguları sonuçlarından yola çıkarak açıklar, başka bir deyişle, nedenlerin yol açık-

14 Politik Marksist açıklamalarda uluslararası boyutun geliştirilmesine anlamlı bir katkıda bulunan bir başka yazar ise yine uluslararası ilişkiler disiplininin gelen Hannes Lacher'dir. Lacher, kapitalizmin gelişmesi ile teritoryal devlet oluşumu arasındaki ilişkileri incelediği *Küreselleşmenin Ötesinde: Kapitalizm, Teritoryallık ve Modern Uluslararası İlişkiler* adlı kitabında teritoryal devlet oluşumunun kapitalist gelişmenin bir sonucu olmayıp, tarihsel olarak kapitalizmi öncelediği vurgusundan yola çıkarak küreselleşme ve devlet tartışmalarını politik Marksist perspektifle yeniden yorumlamıştır. Bkz. Lacher (2006).

ları sonuçlar yüzünden gerçekleştiğini vurgular, bu anlamda tutucu bir özü vardır. İşlevsel açıklamalarda ise nedenler sonuçlara yol açma eğilimleri yüzünden gerçekleşir. Cohen'e göre tarihsel materyalizm, bu ikinci anlamında işlevsel açıklamalara dayanan bir kuramdır. Örneğin üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin gelişimini etkilemesi ya da üstyapının üretim ilişkilerine istikrar sağlaması, bu türden işlevsel açıklamalardır. Cohen'e göre üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişki kurgusu bu anlamda tarihsel materyalizmin vazgeçilmez işlevsel açıklamalarından biridir.

Cohen'in kitabı yaygın bir ilgi görmüş ve "analitik Marksizm" olarak bilinen akıma öncülük etmiştir. 2003 yılında kitabın yirmi beşinci yıldönümü nedeniyle Leeds Metropolitan Üniversitesi'nde düzenlenen konferansa sadece Alan Carling ve Paul Wetherly gibi analitik Marksistler değil, David Laibman, Alex Callinicos gibi ortodoks Marksistler de katılmıştır. Her biri Cohen'in yaklaşımına farklı eleştirilerde bulunmakla birlikte, bu yazarların tümünün temelde Cohen'in üretici güçlerin gelişiminin önceliğine dayalı tarihsel yöntemini benimsedikleri söylenebilir.¹⁵

Wood ise Cohen'in aşamacı bir tarih anlayışından yoksun bırakıldığında sosyalizmin inandırıcılığını yitireceğine ilişkin argümanına tümüyle karşı çıkmıştır. Wood'a (1984) göre, Marx'ın *Manifesto*'da "bütün toplumların tarihinin sınıf mücadelesi tarihi olduğu"na dair önermesi ve sosyalizmi sınıfların ortadan kalkmasıyla tanımlaması, sosyalist bir projenin gereksinim duyduğu bütün evrensel "mantığı" içerir (Wood, 1984). Ayrıca Wood, Cohen'in işlevselcilik ile işlevsel açıklamalar arasında yaptığı ayrımı anlamlı bulmakla birlikte, tarihsel materyalizm içinde üretim ilişkilerinin üretici güçleri geliştirme işlevine yapılan vurgunun Cohen'in belirttiğinin aksine olumsuz anlamda işlevselci olduğunu ileri sürer. Nitekim Cohen sınıf mücadelesinin ancak sermayenin yeniden üretimi için işlevsel olduğunda amacına ulaşabileceğini, dolayısıyla ancak sermayenin çizdiği reform çerçevesi içinde belirli kazanımlar elde edebileceğini söylediğinde işlevselciliğin tutucu özünü dışavurmuştur.

Sonuç

Yazının başında belirtildiği gibi Marksist tarih yazımında *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkıya Önsöz*'de ifade edilen tarih anlayışının önemli bir yeri vardır. Bu anlayış, birbiriyle ilişkili üç tema içerir: Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki kurgusu; genel olarak tarihsel dönüşümlerin özel olarak da kapitalizme geçiş sürecinin bu kurguya dayanarak açıklanması; ve söz konusu kurguya dayanarak oluşturulan belirli bir tarihsel gelişme modelinin evrenselleştirilmesi. Tarihsel dönüşümlerin açıklanmasında üretici güçlerin üretim ilişkileri karşısında öncelikli olduğunu savunan bu anlayış, Marksist tarih yazımına büyük ölçüde egemen olmuştur. Söz konusu anlayışın en sistemli savunucularından G. A. Cohen (2000)

¹⁵ Konferansta sunulan bildiriler için bkz. *Science and Society, Special Issue: Rethinking Marx and History* 70(2), Nisan 2006.

daha da ileri giderek, bu yaklaşımı “geçerli olan tek Marksizm” olarak tanımlamış, bu anlamda teorik seçeneklerden birini zorlama anlamında Johnson’ın deyişiyile “mutlakçı” bir konum sergilemiştir.

Son yıllarda üretici güçlerin önceliği tezine yönelik en köklü ve yaratıcı eleştiriler ise, Robert Brenner, Ellen Wood ve George Comninel gibi yazarların oluşturduğu ve son dönemde yeni yazarların katılımıyla hem yönetsel açıdan hem de ilgi alanları açısından giderek zenginleşen “politik Marksizm” yaklaşımından gelmiştir. Söz konusu yaklaşımın kökenleri, kapitalist gelişmeyi ekonomik determinizme düşmeksizin açıklama kaygısıyla 1950’lerde ortaya çıkan “İngiliz Marksist tarihçileri” geleneğine, özellikle de E. P. Thompson’un çalışmalarına dayanır. Kaye’nin (1984) “sınıf mücadelelerinin analizi” olarak adlandırdığı bu yaklaşım, 1970’lerde Brenner’in tarihsel çalışmaları ile yeniden canlanmıştır. Bu çalışmalarda Brenner, kapitalizmin Batı Avrupa’da üretici güçlerin gelişimindeki sıçrama ile değil, İngiltere’de toprak sahipleri ile köylülerin kendilerini yeniden üretme mücadelesi sırasında istemsiz olarak ortaya çıktığını göstermiştir. Brenner’in yaklaşımı, Guy Bois (1978) tarafından kapitalizme geçiş sürecinde üretim tarzı ve üretici güçler gibi kavramları bir yana bırakarak sadece sınıf mücadelesi üzerine odaklandığı gerekçeyle olumsuz anlamda “politik Marksizm” olarak nitelendirilmiştir. Buna karşılık, Wood (1981) eleştiri amacıyla kullanılan bu kavrama olumlu bir anlam yükleyerek sahip çıkmıştır. Üretim sürecinin kendisinin aynı zamanda bir sömürü süreci olması nedeniyle *politik* bir boyut içerdiğini belirten Wood, “politik Marksizm” nitelendirmesini bu anlamda kabul etmiş ve savunmuştur.

Politik Marksizm, teorik anlaşmazlıkları iki uç biçiminde tanımlamakla kalmayıp tartışmaya konu olan seçenekler alanını dönüştürme anlamında tarih yazımına oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Bu yaklaşıma göre Marx’ın *Önsöz*’de ifade ettiği anlayışta liberal tarih yazımının etkileri vardır. Comninel’in “liberal materyalizm”, Brenner’in “neo-Smithçi Marksizm”, Wood’un “ticarileşme modeli” olarak adlandırdığı bu anlayış, Marx’ın özellikle 1844 *Elyazmaları*, *Grundrisse* ve *Kapital*’de geliştirdiği ve tarihsel dönüşümlerin açıklanmasında üretim ilişkilerine belirleyici rol atfeden “tarihsel materyalist” anlayıştan oldukça farklıdır. Söz konusu farklılığın nedeni ise, Marx’ın yazılarındaki teorik sorunsalların biçimlendiği tarihsel bağlamlarda aranmalıdır.

Soruna böyle bakıldığında görünen şudur: “Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki” kurgusu genel olarak toplumsal değişimin anlaşılması açısından açıklayıcı bir güce sahip değildir. Bu kurgu sadece kapitalizmin dinamiklerinin anlaşılmasında yararlı olabilir, çünkü tarihsel olarak sadece kapitalizm üretici güçlerin geliştirilmesi zorunluluğuna dayanır. Pre-kapitalist toplumlarda artığın piyasa dışı mekanizmalarla elde edilmesi, üretici güçlerin yoğun bir biçimde geliştirilmesini bir zorunluluk haline getirmez. Üretici güçlerin gelişimi, ancak kapitalizmde meta üretiminin rekabeti ve dolayısıyla yenilenmeyi zorlamasıyla birlikte bir zorunluluk

haline gelir. Bu nedenle üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki kurgusu, pre-kapitalist toplumların dönüşümünü açıklamada belirleyici olamaz. Hem pre-kapitalist, hem de kapitalist toplumların tarihsel dönüşümünün anlaşılmasında anahtar kavram ise *sınıf mücadelesidir*. Sınıf mücadelesi temel alındığında, hem farklı toplumların özgün tarihsel gelişme çizgilerini anlamak mümkün hale gelir, hem de kapitalizmin feodalizmin içinde zaten var olduğunu ileri sürmesi nedeniyle kapitalizmi açıklamak yerine varsayan modele karşılık, kapitalizmin özgün bir sistem olarak ortaya çıkışını ve ayırdedici özelliklerini anlamaya yönelik adımlar atılabilir. ■

Kaynaklar

- Albritton, R. (1993) "Did Agrarian Capitalism Really Exist?", *The Journal of Peasant Studies* 20(3).
- Anderson, P. (1964) "Origins of the Present Crisis" *English Questions* içinde, Londra: Verso.
- Anderson, P. (1966) "Socialism and Pseudo-Empiricism", *New Left Review* (35).
- Anderson, P. (1974a) *Lineages of the Absolutist State*, Londra: New Left Books.
- Anderson, P. (1974b) *Passages from Antiquity to Feudalism*, Londra: New Left Books.
- Anderson, P. (1976) "The Notion of Bourgeois Revolution", *English Questions* içinde, Londra: Verso.
- Anderson, P. (1980) *Arguments within English Marxism*, Londra: Verso.
- Anderson, P. (1987) "The Figures of Descent", *English Questions* içinde, London: Verso.
- Anderson, P. (1992) "Forward" *English Questions* içinde, London: Verso.
- Anderson, P. (1993) "Maurice Thomson's War", *London Review of Books*, 4 Kasım.
- Barker, C. (1997) "Some Reflections on Two Books by Ellen Wood", *Historical Materialism* (1).
- Bois, G. (1978) "Against the Neo-Malthusian Orthodoxy", *Past and Present* (79).
- Brenner, R. (1976) "Agrarian Class Structure and Economic Development", *Past and Present* (70).
- Brenner, R. (1977) "On the Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review* (104): 25-92
- Brenner, R. (1989) "Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism", A. L. Beier vd. (der.), *The First Modern Society* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, R. (1993) *Merchants and Revolution*, Princeton: Princeton University Press.
- Brenner, R. (2001) "The Low Countries in the Transition to Capitalism", *Journal of Agrarian Change* 1(2).
- Callinicos, A. (1989) "Bourgeois Revolutions and Historical Materialism", *International Socialism* (2).
- Callinicos, A. (1990) "The Limits of 'Political Marxism'", *New Left Review* (184).
- Chun, L. (1993) *The British New Left*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cobban, A. (1964) *The Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, G. A. (1978) *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, G.A. (2000) "Introduction", *Karl Marx's Theory of History: A Defence* içinde, Oxford: Clarendon.
- Comninel, G. (1987) *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*, London: Verso.

- Comninel, G. (2000a) "English Feudalism and the Origins of Capitalism," *The Journal of Peasant Studies* 27(4).
- Comninel, G. (2000b) "Marx's Context", *History of Political Thought* 21(3).
- Comninel, G. (2003) "Historical Materialist Sociology and Revolutions", Gerard Delanty ve Engin Isin (ed.), *Handbook of Historical Sociology* içinde, Londra: Sage.
- Davidson, N. (2003) *Discovering The Scottish Revolution 1692-1746*, Londra: Pluto.
- Davidson, N. (2005) "How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?", *Historical Materialism* 13(3-4).
- Hall, S. (1981) "In Defence of Theory", R. Samuel (der.), *People's History and Socialist Theory* içinde, Londra: Routledge.
- Harman, C. (1990) "From Feudalism to Capitalism", *International Socialism* (2).
- Harman, C. ve R. Brenner (2006) "The Origins of Capitalism", *International Socialism* (111).
- Hilton, R., Sweezy, P., Dobb, M., Hill, C., Lefebvre, G., Procacci, G., Takahashi, K., Merrington, J. ve Hobsbawm, E. (1976) *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Londra: New Left Books.
- Hilton, R. (1985) "Introduction", T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.) , *The Brenner Debate* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, R. (1981) "Against Absolutism", R. Samuel (der.), *People's History and Socialist Theory* içinde, London: Routledge.
- Kaye, H. J. (1984) *The British Marxist Historians*, Cambridge: Polity Press.
- Lacher, H. (2006) *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity*, Londra: Routledge.
- Marx, K. (1978) "Manifesto of the Communist Party", R. C. Tucker (der.), *The Marx-Engels Reader* içinde, New York: W. W. Norton and Company. (Orijinal basım: 1848).
- Marx, K. (1978) "Preface to A Contribution to the Critique of Political Economy", R. C. Tucker (der.), *The Marx-Engels Reader* içinde, New York: W. W. Norton and Company. (Orijinal basım: 1859).
- Moores, C. (1991) *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution and the Rise of Capitalism in England, France and Germany*, Londra: Verso.
- Nairn, T. (1964) "The British Political Elite", *New Left Review* (23).
- Nairn, T. (1964) "The English Working Class", *New Left Review* (24)
- Nield, K. (1980) "A Symptomatic Dispute? Notes on the Relation between Marxian Theory and Historical Practice in Britain", *Social Research* (47).
- Przeworski, A. (1977) "Proletariat into a Class", *Politics and Society* (7).
- Post. C. (2002) "Comments on the Brenner-Wood Exchange on the Low Countries", *Journal of Agrarian Change* 2(1).
- Science and Society (2006) *Special Issue: Rethinking Marx and History* 70(2).
- Teschke, B. (2003) *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Londra: Verso.
- Teschke, B. (2005) "Bourgeois Revolution, State Formation and the Absence of the International", *Historical Materialism*, 13(2):3-26.
- Thompson, E. P. (1960) "Outside the Whale", *The Poverty of Theory and Other Essays* içinde, New York: Monthly Review Press.
- Thompson, E. P. (1963) *The Making of the English Working Class*, New York: Vintage Books.

- Thompson, E. P. (1965) "The Peculiarities of the English", *The Poverty of Theory and Other Essays* içinde, New York: Monthly Review Press.
- Thompson, E. P. (1973) "An Open Letter to Leszek Kolakowski", *The Poverty of Theory and Other Essays* içinde, New York: Monthly Review Press.
- Thompson, E. P. (1981) "The Politics of Theory", R. Samuel (der.), *People's History and Socialist Theory* içinde, Londra: Routledge.
- Wood, E.M. (1981) "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism", *New Left Review* (127).
- Wood, E. M. (1982) "The Politics of Theory and the Concept of Class: E. P. Thompson and His Critics", *Studies in Political Economy* (9).
- Wood, E. M. (1984) "Marxism and the Course of History", *New Left Review* (147).
- Wood, E.M. (1988) *Peasant-citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy*, Londra: Verso.
- Wood, E.M. (1989) "Rational Choice Marxism: Is the Game Worth the Candle?", *New Left Review* (177).
- Wood, E. M. (1991) *The Pristine Culture of Capitalism*, Londra: Verso.
- Wood, E. M. (1994) "From Opportunity to Imperative: The History of the Market", *Monthly Review* 46(3).
- Wood, E. M. (1995) "A Chronology of the New Left and its Successors, or: Who's Old-Fashioned Now?", *Socialist Register*, Londra: Merlin Press.
- Wood, E.M. (1996) "Capitalism, Merchants and Bourgeois Revolution: Reflections on the Brenner Debate and its Sequel", *International Review of Social History* (41).
- Wood, E. M. (1997) "The Non-History of Capitalism", *Historical Materialism* (1).
- Wood, E. M. (2002a) "The Question of Market Dependence", *Journal of Agrarian Change* 2(1).
- Wood, E. M. (2002b) *The Origin of Capitalism: A Longer View*, London: Verso.
- Yılmaz, Z. (2003) "Ellen Meiksins Wood'un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız?", *Praksis* (10).
- Zmolek, M. (2004) "Debating Agrarian Capitalism: A Rejoinder to Albritton", *The Journal of Peasant Studies* 31(2): 276-305.